

YU ISSN 0027-8084
UKD 808.61/.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXIX/5

**БЕОГРАД
1994**

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXIX (нова серија)

Св. 5 (1994)

САДРЖАЈ

Поређење понуђених правописних правила (МИТАР ПЕШИКАН)	259
Ка могућој класификацији страних речи с најчесталијим префиксима грчког и латинског порекла (МАРКО ПОПОВИЋ)	279
Стране речи у описним речницима са аспекта речничког нормирања (СТАНА РИСТИЋ)	301
Садржај речника неологизама (ЂОРЂЕ ОТАШЕВИЋ)	306
Терминологија куће и покућства у Судимљи под Копаоником (ДРАГАНА ИСАИЛОВИЋ)	318
О читању скраћеница (ЕГОН ФЕКЕТЕ)	327
О дугим енклитикама у српском књижевном језику (МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ)	332

Мирослав Николић
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

О ДУГИМ ЕНКЛИТИКАМА У СРПСКОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ

Сврха овога рада је, између осталог, да укаже на одређену аутономију стандардног језика, при чијем нормирању и променама норме прилике у дијалектима не морају бити од одлучујућег значаја.

У прошлом двоброју овога часописа објавио је проф. А. Пецо своја „размишљања о квантитативној компоненти енклитика у нашем језику“¹. На то га је подстакао проф. Ђ. Живановић својим радом *Шта је Вук могао научити од Копитара о акцентовању*², у којем се, између осталог, помиње и Вуково означавање дуге силабеме у енкл. *их* као погрешно. Анализирајући појаву дугог вокала у енклитикама (-) *ће* (3. л. пл.), *јој*, *их* и *им* свестрано (дијахронијски и синхронијски) и документовано, наводећи при томе бројне примере из народних говора (па и из Вуковог старог завичаја), проф. Пецо је, још једном, убедљиво показао и доказао да „нико није ћарио ко је Вука исправљао (што се аутентичности грађе тиче)“³.

Међутим, проф. Пецо се није задовољио само тиме да покаже како је Вук само записао оно што је говорио и да то што је тако говорио има своје вероватно историјско оправдање и несумњиво дијалекатско утемељење, већ је, управо се позивајући на историјске разлоге и дијалекатско стање, предложио „да и ту квантитативну особину [дужину у наведеним енклитикама — М. Н.] примимо као језичку реалност и да јој дозволимо опстанак у стандардном језичком изразу“ (стр. 172). Као додатни аргумент наводи се „чињеница да се за такву дужину зна и Вук“ (стр. 169).

Иако то за ово разматрање није битно, осврнућемо се прво на формулацију о праву на „опстанак“ оваквих ликова у стандардном језику (в. стр. 169. и 172). О опстанку говори проф. Пецо имајући вероватно на

¹ *Енклитика и квантитет*, Наш језик XXIX/3-4, Београд, 1993, 163—172.

² *Анали Филолошког факултета*, књ. 19, Београд 1992, стр. 231—256.

³ Р. Бошковић, *Одабрани чланци и расправе*, Титоград (Подгорица) 1978, стр. 471.

уму Вукову *Српску граматику уз Рјечник* из 1818, у којој, заиста, стоје енклитике *jôj* (дат. од она), *û* (ген. од они) и *ћѐ* (3. л. пл. през. од *ћети* [хтјети])⁴. И у *Српском рјечнику* из 1852. налазимо *jôj* (s. v.) и *û* (s. v.), али *их* (s. v.) Међутим, у савременим (и релативно савременим) стандарднојезичким приручницима заменичке енклитике имају кратку силабему. Исп., нпр.: Енциклопедијски лексикон *Српскохрватски језик* (ред. и ур. А. Пецо и Ж. Станојчић), Београд 1972, стр. 463; *Речник српскохрватског књижевног језика* Матице српске (Н. Сад 1971), књ. 4 (одреднице *она*, *они*); *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ, књ. 7 и 8 (s. v. *им*, *их* и *joj*), М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд 1975, стр. 303; Р. Алексић — М. Станић, *Граматики српскохрватског језика за ученике гимназије*, Београд 1978, стр. 137; Ж. Станојчић — Љ. Поповић — С. Мицић, *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања*, Београд — Нови Сад 1989, стр. 88. Такво стање није само на српској страни. Исп. *joj*, *их*, *им* у *Граматици хрватскога или српскога књижевног језика* Т. Маретића (Загреб 1963, стр. 191)⁵ и у *Приручној граматици хрватскога књижевног језика* групе аутора (Загреб 1979, стр. 122).

Из овога је јасно да се тешко може говорити о „опстанку“ дугих заменичких енклитика *jôj*, *û* и *им* у стандардном језику, па чак и о њиховом „повратку“ у стандардни језик, и то не само због краткога *им* код Вука⁶.

Питање је, дакле, да ли мењати постојеће правило по којем су све заменичке енклитике у нашем стандардном језику кратке и допунити га новим, по којем неке од њих (*joj*, *их*, *им*) могу бити и дуге? По мишљењу проф. Пеце за то постоји више разлога. Прво, то је могућна старина дугих силабема код наведених енклитика: „неке дужине савремених енкл. облика замјеница не морају бити чисто 'дијалекатска особина', него се могу посматрати и као наслијеђе из ранијих епоха развитака нашега језика“ (стр. 169). Међутим, како то тачно примећује и сâм проф. Пецо, „њихова старина не значи у исто вријеме и њихово право да имају статус стандардне прозодијске особине и да, као такви, морају бити присутни и у стандардном изговору“ (стр. 169). То врло добро показује, нпр., судбина старих дужина у дат.-инстр.-лок. им. типа *жаба* (*жабама*), у придева типа *дѣрѣв* и *бабѣн* и у гл. типа *брѣнѣти*, *мѣслѣти*, *п(ј)дѣвати* — којих, упркос њиховој старини⁷, нема у стандардном језику. С друге стране,

⁴ В. стр. XLIX, L и LVII.

⁵ Упркос томе што се „по Хрватској ... енклитике *им*, *их*, *joj* говоре с дугим вокалом“ (стр. 136).

⁶ Нешто друкчије стоје прилике са гл. енкл. *ће*, која је дуга не само код Вука него и у *Правопису* МС-МХ из 1960 (s. v. *хтети*), у *Речнику* МС (4. књ., s. v. *хтети*) и *Граматици* Р. Алексића и М. Станића (стр. 196), а такође код Маретића (стр. 289) и у *Приручној граматици хрватскога књижевног језика* (стр. 167). Ипак, у цитираном лексикону *Српскохрватски језик* (стр. 273), уџбенику *Савремени српскохрватски језик ...* Ж. Станојчића, Љ. Поповића и С. Мицића (стр. 110) и првој књизи *Савременог српскохрватског језика* М. Стевановића (стр. 349) имамо кратко *ће*.

⁷ Исп. М. Пешикан, *О основима шкољавске акценуације*, Јужнословенски филолог XXVIII/1—2 (Београд 1969), стр. 118.

некада кратко *e* у през. гл. I врсте типа *трести*⁸ у стандардном језику је дуго (*тресѐм*).

Други аргумент који се наводи тиче се распрострањености ликова *јѓ*, *ѣх* и *ѣм* у народним говорима, која заиста није мала. Подаци које наводи проф. Пецо показују да је она знатно већа него што се то досад обично мислило и знало. Па ипак, (ни) широка распрострањеност неке особине у дијалектима, па и у онима који су послужили као основица при формирању стандардног језика и који су структурално њему најближи, није довољна да би нека особина добила стандарднојезички статус. Тако, нпр., имамо на целокупном новоштокавском простору, од Лике до Шумадије и од Кикинде до Колашина (и даље), контраховану вокалну групу *-ао* у радном гл. придеву типа *дошао*, *имао* (*дошо* или, на неупоредиво мањем простору, *доша*), али не и у стандардном језику. Обрнуто, стандардни језик може имати (и има) особине које су ретке у народним говорима, па чак и оне којих у релевантним дијалектима уопште нема. То, нпр., у великој мери важи за фонему *x* (из фонолошког) и гл. прилог *прошли* (из морфолошког система).

Као трећи, додатни аргумент у прилог дугих енклитика наводи се „чињеница да за такву дужину зна и Вук. А Вук нам је, још увијек, најсигурнији показатељ када су у питању неки 'сумњиви' облици. Јер, ако што налазимо код Вука, то је поуздано и као такво прихватљиво“ (169). И овај је аргумент, уосталом као и претходна два, несумњиво важан и свакако није изнет без разлога. Вук је утемељивач српског књижевног језика и уз то филолог у којег се може имати највеће могуће поверење. Питање је, ипак, колико нас те чињенице обавезују при утврђивању савремене норме нашег књижевног језика. Овде, наиме, није реч о томе да ли се Вук преварио што је записао *јѓ* и *ѣ(x)*, већ о томе да ли је то довољно да се наведеним ликовима да стандарднојезички статус. Чини нам се да је одговор, чак и кад се узму у обзир и други поменути разлози, негативан, и то не (само) зато што је Вук, уз дуге *јѓ* и *ѣ(x)*, имао кратко *им* (: они, оне, она)⁹, већ, између осталог, и зато што има много других особина код Вука које нису и особине савременог стандардног језика. Исп., нпр.: *апатека*; (*до-*, *за-*, *из-*, *про...*)*љевати*; *усиђелица*; *грмљети*, *живљети*, *сврбљети*, *трпљети*; *гатњик*; *тица*, *чела*, *шеница*; *намастир*; *леђење*, *с(ј)еђење*; *гадље/гадљи*; дат.-лок. *мене*, *тебе*, *себе*; дат. -инстр. -лок. *кдњама*; зам. *кака*, *така*, *никака* итд.¹⁰

Готово сви примери у овом малом узорку имају истовремено и широку дијалекатску распрострањеност. Указујемо, посебно, на облике

⁸ А. Белић, *Историја српскохрватског језика*, књ. II, св. 2: *Речи са конјугацијом*, Београд 1962, стр. 93.

⁹ В. у *Српској граматици уз Српски рјечник* из 1818, стр. L, као и у *Српском рјечнику* из 1852, s. v.

¹⁰ Много више оваквих и сличних примера наводе М. Ивић, *О језику Вуковом и вуковском*, Нови Сад 1990, 9—24; П. Ивић, *О Вуковом рјечнику из 1818. године*, Поговор уз другу књ. сабраних дела Вука Караџића, Београд 1966, 17—271; Ј. Кашић, *О Српском рјечнику из 1852*, Поговор уз једанаесту књ. сабраних дела Вука Караџића, Београд 1987, 1481—1823 и други истраживачи.

дат.-лок. *мене, тебе и себе*, који су и стари (тачније речено, старији од стандарднојезичких *мени, теби и себи*), и народни (заступљени у неким говорима у Србији и Црној Гори), и Вукови¹¹, па ипак их нема у стандардном језику. Разлози за то су двојаки, социолингвистичке и чисто лингвистичке природе. С једне стране, није их било у нашим највећим, главним културним центрима (Београду, Новом Саду, Сарајеву итд.), а, с друге стране — били су идентични с облицима ген.-ак. *мене, тебе и себе*.

И дугих заменичких енклитика нема у Новом Саду, Београду и другим градовима по Србији (и не само градовима), што, кад је у питању стандардна ортоепија, и није морало бити одлучујуће за њихову судбину. Много је важнији структурални моменат, односно међусобни односи у систему заменичких енклитичких форми. У стандардном језику имамо:

	ЈА	ТИ	ОН/ОНО	ОНА	МИ	ВИ	ОНИ/ОНЕ/ОНА	СЕБЕ
ген.	<i>ме</i>	<i>(те)</i>	<i>га</i>	—	—	—	<i>их</i>	—
дат.	<i>ми</i>	<i>ти</i>	<i>му</i>	<i>јој</i>	<i>нам</i>	<i>вам</i>	<i>им</i>	—
ак.	<i>ме</i>	<i>те</i>	<i>га (њ)</i>	<i>је (ју)</i>	<i>нас</i>	<i>вас</i>	<i>их</i>	<i>се</i>

Од двадесетак наведених форми код Вука су, и то условно, само три дуге: дат. *јој*, ген. *ѝ(x)* и ак. *ѝ(x)*¹² (у неким говорима имамо и дат. *ѝм*). Никакве функционалне сметње нису стајале на путу уједначавања у систему одн. потпуној нивелацији, која је и извршена у свим савременим приручницима и речницима стандардног језика. Чини се да нема ваљаних разлога, па ни кад изгледају тако убедљиви као они које износи проф. Пецо, да се нарушава један прозодијски уједначен и кохерентан систем заменичких енклитика као неортогтоничних и квантитетски необележених форми.

И код глаголских енклитика имамо:

	ЈЕСАМ	
1. л.	<i>сам</i>	<i>смо</i>
2. л.	<i>си</i>	<i>сте</i>
3. л.	<i>је</i>	<i>су</i>

	ХТ(Ј)ЕТИ	
	<i>ћу</i>	<i>ћемо</i>
	<i>ћеш</i>	<i>ћете</i>
	<i>ће</i>	<i>ће</i>

¹¹ Истине ради треба рећи да ове облике у *Српској граматици* из 1818. Вук даје у загради, док у *Рјечнику* из 1852. за дат. *мене* каже да је тако „по народу“ (в. *мене*). Шире објашњење даје Вук под одредницом *тебе* („dat. und. acc. von ти“): „Народ готово свуда говорн *тебе* у обадва падежа, н. п. *даћу тебе*, и *вићео сам тебе* и т. д., а књижевници почели су да разликују дателни од винителнога, па пишу дат. *теби*, и по њима гдјскоји (особито по варошима с ове стране Саве и Дунава) говоре сад“.

¹² У Вуковој *Српској граматици* дуг је само ген. *ѝ*, док за ак. стоји *ѝ* (стр. L). Међутим, у *Рјечнику* који следи наводи се под одредницом *ѝ* и облик ак.: *ја сам и вићео; зовни и*. У *Рјечнику* из 1852. *ѝ* се упућује на *их*, које је, пак, кратко!

Од дванаест форми код Вука је само једна дуга, она од 3. л. пл. гл. *хт(ј)ети* — *ћѣ*. Међутим, овде и у великом броју савремених речника и приручника имамо дуго *ѣ* у *ће* (3. л. пл.), нако дијалекатске прилике нису битно друкчије од оних које смо имали код заменичких енклитика¹³. Разлози за то су пре свега функционални. Наставци у тзв. личних гл. облика дају у нашем језику три информације: о самом гл. облику (презенту, аористу итд.), о броју (једини или множини) и о лицу (прво, друго или треће). Исте информације похрањене су и свакој од наведених енклитика. Само у форми *ће* изостаје једна информација, и то она о броју. Она се, међутим, у говору може исказати (и исказује се, мада не на целом новоштокавском подручју) краткоћом одн. дужином силабеме у *ће*. Кад већ постоји могућност да се језичким средствима (овде једним супрасегментним фактором) искаже разлика између хомонимних облика *ће* (3. л. ст.) и *ће* (3. л. пл.), ваљало ју је, по мишљењу многих (не свих), искористити. Код зам. енкл. тога није било. Отуда су у једном случају граматичари одступили од Вука (код *јѡј* и *ѡх*), а у другом му (*ћѣ/ћѣ*) већином остали верни.

Овај наоко ситан детаљ, који је управо био мотив за писање овога чланка, показује да о томе да ли *ће* и шта *ће* из народних говора ући у систем стандардног језика више одлучују структурни односи у томе систему него стање у дијалектима (па и у градским говорима). Да је то тако, показује и Вуков генијални потез с увођењем фонеме *х* у фонолошки систем нашег стандардног језика (наравно, не једини). Код нас се то обично тумачи као последица Вуковог накнадног упознавања оних (мањинских) штокавских говора у којима *х* није било изгубљено (дубровачком и др.), а то је Вуку, заправо, био само изговор, оправдање за такав поступак.

Пренебрегавајући специфичан карактер стандардног језика и погрешно схватајући овакве Вукове поступке, а посебно његово залагање за народни језик у књижевности, многи су граматичари настојали да измене или допуне постојећу норму особинама из дијалеката, при чему су то по правилу (и никако случајно) биле особине из њиховог завичајног говора. Тако, нпр., Д. Вушовић приговара Вуку за нејотоване секвенце *дје*, *тје* (< дѣ, тѣ), јер, вели он, „нарочиту благозвучност, свежину и мекоћу јужном наречју дају баш они гласови које правонис одбацује (уп. *ђеђе* и *гдјегдје* и сл.)“¹⁴.

Озбиљнији граматичари износили су и озбиљније аргументе за своје предлоге, указујући најчешће на стање у већем броју говора (на ширем простору) и позивајући се на неки од ауторитета (понајвише на Вука). Тако је, нпр., чинио проф. Стевановић кад је предлагао ревизију ортоепске норме у *владање*, *шијем* и *тресем*¹⁵, али је устао против допуне те норме

¹³ Врло је широко распрострањено само *хоћѣ* у 3. л. пл., одакле, свакако, и потиче дуго енклитичко *ћѣ*.

¹⁴ Српски дијалектолошки зборник III, Београд-Земун 1927, стр. 11.

¹⁵ *Око две недоследности и једне „спорне“ доследности Вуку у прозодији*, Радови АНУ БиХ LXXXIV, Сарајево 1989, стр. 7—19. Треба ли уопште помињати да је у Стевановићевом завичају *вѡдѡње* и сл. (М. Стевановић, *Систем акценације у тилперском говору*, Српски дијалектолошки зборник X, Београд 1940, стр. 174).

у очев и сестрин за коју се залагао Б. М. Николић¹⁶, иако су дуги посесивни наставци неупоредиво распрострањенији у новоштокавским говорима од краткоће типа *владѣње*.

Добро је познато да ни у једном савременом нормативном и сл. приручнику или речнику нема ни данас ликова *владѣње*, *шијѣм*, *трѣсѣм*, али ни *дчѣв*, *сѣстрѣн* и сл., као што ни у неким будућим вероватно неће бити ни *јѣј*, *ѣм* и *ѣх* које предлаже проф. Пецо.¹⁷ Томе, свакако, никакву сметњу не представља овакво или онакво наше мишљење, већ чињеница да је стандардни језик засебан, релативно аутономан језички идиом, са сопственим фонолошким, морфолошким, синтаксичким и лексичким системом и структуром. Ово, наравно, не значи да прилике у народним говорима (руралним и урбаним) уопште нису значајне за утврђивање стандарднојезичке норме, већ само да нису примарне.

Резюме

Мирослав Николић

О ДОЛГИХ ЭНКЛИТИКАХ В СЕРБСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ

Цель настоящей работы, между прочим, указать на определенную автономию стандартного языка, при нормировании которого а также и при изменении нормы, обстоятельства в диалектах не должны иметь решительное значение.

¹⁶ Он је у два наврата предложио да се ликови *дчѣв*, *сѣстрѣн* и сл. прихвате као стандардни (в. у Нашем језику VIII, Београд 1957, стр. 184—188 и Српском дијалектолошком зборнику XVII, Београд 1968, стр. 384—386). У Николићевом завичају су морфеме *-ов/-ев* и *-ин* у придева овога типа, наравно, дуге, а у Стевановићевом, наравно, кратке.

¹⁷ Аутор ових редова зна да се ништа п р а к т и ч н о не би променило и да се то догоди, јер ортојепска норма има мало утицаја на говорну праксу. Он, ипак, не сматра ово разматрање излишним, јер је претежно начелне природе, што значи да се односи и на онај сегмент норме (граматика, ортографија) који се, бар у некој мери, поштује у пракси.